

УДК 347.1

Юрій Жорнокуй,

канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності
факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАННЯ ЧЛЕНІВ ОРГАНІВ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА УЧАСНИКАМИ КОРПОРАТИВНОГО КОНФЛІКТУ

У статті розглядаються питання визнання органу товариства суб'єктом цивільних відносин і наділення його цивільною правосуб'єктністю, а також визнання такого органу суб'єктом корпоративного управління, який не визнається суб'єктом цивільного права, але набуває статусу суб'єкта корпоративних відносин.

Ключові слова: акціонерне товариство, акціонер, орган акціонерного товариства, корпоративний конфлікт, корпоративні права, корпоративний інтерес.

Проблематика визначення суб'єктного складу корпоративних відносин полягає в тому, що серед осіб, запропонованих законодавцем і правовою доктриною, є ті, які відповідають такому статусу та ті, які не можуть, на нашу думку, бути наділені корпоративною право- та дієздатністю в загальному цивільно-правовому розумінні вказаних понять. Встановлення кола суб'єктів регулятивних корпоративних відносин надасть можливість встановити їх взаємозв'язки, вплив на майнову й управлінську складову таких відносин і можливість здійснення ними дій (бездіяльності), що можуть призвести до виникнення корпоративного конфлікту. Кого ж визнавати суб'єктами корпоративних відносин? На це питання юридична наука відповідає множинністю думок – визнавати такими суб'єктами: лише товариство та його учасників (акціонерів); товариство, його учасників та органи такої юридичної особи; товариство за Господарським кодексом (далі – ГК) України (господарська організація), учасників, інших осіб (треті особи); учасників, юридичну особу, її філії та представництва. Полярність наведених поглядів і норми Закону України «Про акціонерні товариства» не дають однозначної відповіді на питання про можливість визнання членів органів управління акціонерного товариства (далі – АТ) учасниками корпоративного конфлікту.

Метою цієї статті є аналіз стану правової доктрини та законодавства щодо визнання членів органів АТ учасниками корпоративного конфлікту.

На підставі положень Цивільного кодексу (далі – ЦК) України (статті 2, 83, 84, 152) і ГК України (ст. 55) одним із суб'єктів корпоративних відносин визнається АТ, оскільки ці відносини виникають саме за його участю. Думку про єдність товариства як самостійного суб'єкта корпоративних відносин часто пропонується «розпорозити» за допомогою надання певних прав його органам. Звідси постає проблема визнання органів АТ учасниками корпоративних відносин та, відповідно, сторонами корпоративного конфлікту, які своїми діями (бездіяльністю) можуть порушувати (невизнавати, оспорювати) чи створювати загрозу порушення суб'єктивних корпоративних прав акціонера та/або його корпоративних інтересів.

На відміну від «класичних» цивільних відносин, корпоративні відносини мають певну специфіку. Зокрема, їх особливості полягають у відносинах корпоративної власності, відносинах представництва, механізмі здійснення суб'єктивних корпоративних прав і визнанні членів органів товариства – фізичних осіб їх суб'єктами, хоча це й не має порушувати наукових позицій про цивільно-правову природу таких відносин.

Проблемою визнання членів органів АТ учасниками корпоративних відносин є два питання: визнання органу товариства суб'єктом цивільних відносин і наділення його цивільною правосуб'єктністю та визнання членів такого органу суб'єктами корпоративного управління, які набувають статусу суб'єкта корпоративних відносин.

Щодо першого питання існує два основні підходи. Одні вчені визнають за органами товариства статус суб'єкта, інші – категорично його заперечують. Невизнання за органом АТ статусу суб'єкта цивільних відносин ґрунтується на тому що:

- ЦК України містить закритий перелік суб'єктів цивільних відносин, до якого органи юридичної особи не входять (ч. 1 ст. 2 ЦК України);

- дії органу – це дії самої юридичної особи; органи юридичної особи породжують права й обов'язки не для себе, а для юридичної особи (ч. 1 ст. 92 ЦК України);

- орган – це навіть не квазісуб'єкт і, тим більше, не суб'єкт права, а лише інструмент, за допомогою якого юридична особа (суб'єкт) реалізує свою правоздатність;

- органи юридичної особи, які є її складовими, не є власниками об'єктів, що належать самій юридичній особі, не відповідають своїм майном за власні дії та не відокремлені в цивільному обороті;

- існування будь-яких правовідносин між юридичною особою й її органами означало б кінець юридичної цілісності юридичної особи та заміну її будь-якою іншою корпоративною структурою.

Учені, які визначають за такими органами цивільну правосуб'єктність обґрунтовують це: потребою у застосуванні теорії фікції щодо юридичної особи та визнання за її органами статусу суб'єктів цивільних відносин (представників); незрозумілістю порядку вирішення конфліктів, що мають місце на практиці між такими органами; незрозумілістю процесуального статусу осіб (хто є належним відповідачем) у випадку подачі юридичною особою позову про визнання недійсним рішення її органу (наприклад, наглядової ради), оскільки з позицій законодавства позивач і відповідач у цьому випадку збігаються; можливістю притягнення осіб, які виконують функції органів, до цивільно-правової відповідальності перед самою юридичною особою й її учасниками (акціонерами); процесом формування волі юридичної особи, яка вчиняється в результаті внутрішньорганізаційної діяльності її органів.

Вважаємо, що органи юридичної особи не є учасниками цивільних відносин у розумінні положень ч. 1 ст. 1 та ч. 1 ст. 2 ЦК України, оскільки вони власними діями (бездіяльністю) породжують права й обов'язки не для себе, а для юридичної особи як самостійного учасника цивільного обороту.

Виходячи із загальних положень цивільного законодавства та цивільно-правової доктрини орган юридичної особи є лише інструментом [1, с. 295; 2, с. 279], інституціонально-функціональним представником, пра-

вовою конструкцією, створеною з метою надання можливості сформувати та виразити волю корпорації, обстоювати її інтереси, а через них і інтереси учасників [3, с. 259]. Отже, орган юридичної особи – поняття таке ж ідеальне, не існуюче у реальному, повсякденному житті, як і сама юридична особа. Іншими словами, орган – це умовна юридична конструкція, створювана правом із метою дати можливість формувати та виражати волю юридичної особи, обстоювати її інтереси.

Саме через правосуб'єктність юридична особа набуває реального статусу. Це й є існуванням суб'єкта права в реальності, оскільки свої цивільні права та обов'язки АТ здійснює через органи. Однак зазначимо, що права органу юридичної особи закріплюються через визначення їх повноважень. Тому, якщо стверджувати, що повноваження органу юридичної особи – це сукупність встановлених законом або іншим правовим актом прав, які дозволяють органам юридичної особи здійснювати певні дії з вирішення питань її внутрішньої організації [4, с. 11], то й зв'язок між особами через їх суб'єктивні юридичні права й обов'язки як ознака правовідносин присутній у відносинах між органами АТ. Але чи є ці права суб'єктивними? Мати такі права та нести юридичні обов'язки може лише саме АТ як самостійний суб'єкт права. Однак наділення його органу повноваженнями дозволяє трансформувати відповідні права й обов'язки товариства – цілого, в повноваження його органу – частини. Отже, питання про права й обов'язки органів господарського товариства не є коректним, оскільки його органи можуть бути наділені лише повноваженнями як складовою частиною компетенції [2, с. 302].

Крім того, органи не є власниками об'єктів, що належать товариству, і не відповідають своїм майном за власні дії. У спорах стосовно речі, яка є власністю юридичної особи, вони повністю підкоряються їй. АТ – однорідний суб'єкт власності та постає як розширений індивідуум і у своєму володінні річчю відокремлений від інших суб'єктів так само, як будь-яка фізична особа. Тому вести мову про його органи як про суб'єкти цивільних відносин не коректно, оскільки їх можна визнати лише неправосуб'єктивними особами.

Отже, органи АТ не є суб'єктами цивільного права. Проте їх створення й існування передбачено законом (мають повноваження, здійснюють відповідну діяльність, вступають у корпоративні відносини). Як правильно зазначають (з певним застереженням) окремі науковці [5, с. 271], ці органи все ж слід визнати *учасниками корпоративних відносин*, тобто суб'єктний склад таких відносин має свої особливості. По-перше, їх учасники не є

суб'єктами цивільного права (зазначені суб'єкти є учасниками цивільних відносин, але не суб'єктами цивільного права, внаслідок чого такі категорії, як суб'єкт (-и) та учасник (-и), не збігаються). По-друге, органи АТ як учасники корпоративних відносин не можуть називатися особами, оскільки не відповідають критеріям, зазначеним у ч. 1 ст. 2 ЦК України.

Стосовно визнання членів органу АТ – фізичних осіб суб'єктом корпоративного управління слід зазначити, що ЦК України містить закритий перелік суб'єктів цивільних відносин, до якого органи юридичної особи не входять. Однак дії їх членів є значущими для організації, оскільки законом розрізняються дії самої організації та дії (рішення) її органів, які можуть бути оскаржені в суді та визнані недійсними. Тому, наприклад, в Англії, між органами корпорації, система яких структурувала корпорацію як самостійний організм, і людськими органами проведено паралелі і в доктрині, і в рамках конкретних судових справ [6, с. 39].

Безумовно, АТ не може існувати без своїх органів, тому мова про орган АТ як про інструмент, за допомогою якого воно реалізує власну правосуб'єктність, викликає певні дискусії, оскільки товариство також можна визнати *інструментом*, за допомогою якого реалізуються інтереси його акціонерів. Враховуючи ознаку самостійної майнової відповідальності, АТ може визнаватися *інструментом*, за допомогою якого акціонери обмежують власну майнову відповідальність перед третіми особами, прикриваючись «корпоративним щитом».

Доктрина цивільного права виходить із того, що саме члени органів товариства в межах їх повноважень формують його інтерес і волю. Сформоване ними волевиявлення вищого органу породжує модус поведінки, обов'язковий для виконавчого органу АТ і його акціонерів. Отже, останні, встановлюючи у статуті повноваження членів органів, по суті, делегують їм частину своєї влади над товариством, залишаючи за собою лише суб'єктивні корпоративні права.

Фізичні особи, які є органами юридичної особи, у корпоративних відносинах є самостійними суб'єктами, що виявляють власну волю. Звідси, лише фізичні особи, які виконують обов'язки органу АТ, мають здатність до психічної діяльності, до формування волі та волевиявлення. Сама собою юридична особа до цього не здатна [7, с. 109]. Незважаючи на те, що АТ може від свого імені набувати та здійснювати права, насправді своїми діями набути нічого не може, для цього необхідною є участь фізичної особи із своєю правосуб'єктністю. Отже, за фіктивно існуючим то-

вариством завжди має бути фізична особа: правосуб'єктність юридичної особи – фікція (legal fiction)¹ – об'єднання осіб, штучно наділене правосуб'єктністю з метою обмеження відповідальності його учасників (вкладами в спільне майно).

Від того, як самі акціонери визначили повноваження своїх органів і процедуру їх роботи залежать конкретні відносини між акціонером та органами товариства. Отже, органи АТ є чітко структурованим системно, в якій кожен член наділений притаманними лише для нього повноваженнями у сфері волеутворення товариства.

На перший погляд, може здатися, що питання про волеутворення та волевиявлення АТ є простим, оскільки волеутворюючим органом мають визнаватися загальні збори акціонерів. Проте це питання має складнощі в товариствах, в яких акціонери «розпорошені» та жодним чином не впливають (не можуть впливати) на стан справ. Усі справи ведуть ті, хто володіє контрольним пакетом акцій, а іноді навіть не вони, а ті, хто входить до складу наглядової ради або виконавчого органу (навіть не набувши статусу акціонерів). Відповідно, виникає питання: інтереси яких саме акціонерів чи членів органів і в який момент часу можуть бути позначені як інтереси самого АТ? Звідси, мова має йти не про «класичні» цивільні відносини, а про відносини з корпоративного управління.

Суб'єктами корпоративного управління є: особи (фізичні й юридичні – суб'єкти цивільного права); певні утворення (органи юридичної особи) [5, с. 227]. Отже, корпоративні відносини мають місце між акціонерами, між акціонерами і АТ, між членами органів товариства й акціонерами, що підтверджується навіть противниками визнання органів юридичної особи учасниками таких відносин [1, с. 294].

Суб'єктний склад корпоративних відносин має певні особливості. По-перше, в них беруть участь учасники, які не є суб'єктами цивільного права. Таке становище не поодинокі в цивільному праві, бо його можна спостерігати на прикладі участі в цивільних відносинах таких суб'єктів публічного права, як держава Україна, АРК, територіальні громади, іноземні держави (ч. 2 ст. 2 ЦК України). По-друге, між товариством і його органами не існує цивільних відносин представництва,

¹Так, в Англії акт реєстрації юридичної особи породжує правову фікцію, що вона створена з дотриманням закону. Навіть якщо на стадії створення товариства були допущені порушення, в подальшому вони не беруться до уваги, і питання про існування товариства не ставиться під сумнів [8, с. 113; 9, с. 34].

це відносини корпоративні, що істотно відрізняються від правових зв'язків, передбачених гл. 17 ЦК України.

До суб'єктів корпоративних відносин слід відносити не лише товариства й їх учасників, а й осіб, які здійснюють функції органів юридичної особи, що мають власні права й обов'язки та представляють її в цивільному обороті. Тому особа, яка виконує функції органу АТ, є носієм особливих повноважень – системи можливостей діяти від імені товариства та за його рахунок.

Вважаємо, що членів органів АТ слід визнавати суб'єктами корпоративного управління. Вони, отримуючи статус суб'єкта корпоративних відносин, який своїми діями (бездіяльністю) набуває цивільних прав та обов'язків для самого товариства, не визнаються суб'єктом цивільного права. Як наслідок – закон є непослідовним у визначенні статусу органів юридичної особи. Незважаючи на те, що вони не вважаються самостійним суб'єктом цивільного права, в окремих випадках саме на них може бути покладена цивільно-правова відповідальність. На нашу думку, причиною такого феномена є можливість виникнення конфлікту інтересів осіб, які виконують обов'язки одноосібного виконавчого органу (є членами колегіального виконавчого органу) або наглядової ради, та інтересів самого товариства або його окремих акціонерів.

Своєрідність корпоративного конфлікту полягає в тому, що стороною, яка здійснює вплив на порушника, є сама особа, чії права порушуються, і дії цієї особи хоч і гарантуються державним примусом, але сама особа, звісно, власних повноважень не має і мати не може. Потерпіла особа в такому правовідношенні прагне лише того, щоб її право було відновлено, а порушник має обов'язок відновити його. Таким чином, в управомоченій стороні охоронного правовідношення виникає лише одне суб'єктивне право – *право на захист* (вже порушеного права та/або інтересу, у випадку коли право ще не порушене, а особа залишається заінтересованою у його здійсненні), а правове становище зобов'язаної сторони характеризується наявністю в неї одного обов'язку – *відновити порушене право або утриматися від подальшого вчинення дій, що створюють загрозу порушення права, або припинити дію, що створює загрозу порушення права*. На підставі викладеного постає питання про те, кого ж визнавати суб'єктами (сторонами) корпоративного конфлікту?

Слід зазначити, що стосовно як регулятивних корпоративних відносин, так і охоронних корпоративних відносин законодавство не містить чіткої вказівки щодо їх суб'єктного складу. Охоронні правовідносини виникають як результат порушення (невиз-

нання або оспорювання) чи створення загрози порушення суб'єктивних корпоративних прав та/або корпоративних інтересів. Тим самим визначаються й адресати такої норми, тобто їх учасники: особи, чії права та/або інтереси порушені (створена загроза порушення) – акціонери; особи, які зобов'язані відповідати за свої протиправні дії (бездіяльність) в розумінні цивільного законодавства – АТ, в контексті корпоративного управління – й АТ, а також члени його органів.

АТ як прийом юридичної техніки спрощує відносини між своїми акціонерами. Декілька однорідних інтересів розглядаються як один, сплав волевиявлень – як загальна воля, єдиний суб'єкт. Отже, в основу відносин, пов'язаних із створенням та організацією діяльності АТ покладено інтерес, який має два аспекти: організація діяльності органів, їх членів тощо; реалізація майнових потреб їх учасників (наприклад, визначення розміру майнової відповідальності органів товариства та їх членів). Викладене свідчить, що суб'єкти корпоративного управління мають власні інтереси:

- АТ як суб'єкт цивільних відносин має власний інтерес, який відрізняється від інтересів акціонерів, – примноження майна, досягнення мети, для якої створювалося товариство¹;

- акціонери товариства, кожен окремо, власний інтерес – одержання доходу (за рахунок дивідендів та/або збільшення ринкової вартості акцій);

- органи товариства (їх члени) – власні інтереси, що відрізняються від інтересів АТ та акціонерів (забезпечення досягнення мети товариства, невтручання акціонерів в їх роботу). При цьому інтерес товариства як власника капіталу все ж пов'язаний з інтересами його акціонерів і зумовлюється їх інтересами, хоча, з іншого боку, є безпосереднім.

Чи мають органи АТ вплив на формування волі товариства, оскільки їх члени є фізичними особами, які мають власні інтереси (що відрізняються від інтересів товариства)? На це питання слід дати позитивну відповідь. Отже, члени органів АТ у процесі формування його волі можуть мати на меті свої інтереси або інтереси одного чи групи акціонерів, які їх обрали (наприклад, у процесі ку-

¹Хоча Д. Степанов висловив думку про те, що взята за основу позитивним правом перевага інтересів юридичної особи як передумова для настання відповідальності або як ідейна основа засобу правового захисту, що кореспондує, по суті справи виявляється відсиланням до інтересів всіх або деякої групи учасників корпорації [10, с. 29–83]. Ототожнення інтересів корпорації з інтересами певної більшості її учасників по суті є історично одним із перших підходів до цієї проблеми.

мулятивного голосування). Безумовно, певним чином можна ідеалізувати, що фізичні особи як члени органів АТ, приймаючи рішення (вчиняючи дії), діють виключно в інтересах товариства, не враховуючи власних інтересів. Проте, на нашу думку, це не відповідає дійсному стану справ.

Оскільки АТ свою правосуб'єктність отримує в силу прямої вказівки закону, то й питання про носія інтересів товариства також вирішується законом. Закон закріплює права особи, яка виражає інтереси товариства. Носієм корпоративного інтересу АТ в силу ч. 1 ст. 92 ЦК України є його орган: юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів і закону.

Загалом АТ є засобом задоволення інтересів і втілення у життя чієї-небудь волі (акціонерів, членів органів). Практично товариства, що працюють в умовах сьогодення в Україні, не здатні не лише відстояти, а й навіть сформулювати свою власну волю, яка б відрізнялася від волі їх акціонерів або членів органів. Для цього існує багато причин, одна з яких полягає в тому, що в жодному із законів, які встановлюють статус товариства та/або акціонерів, не вказано на осіб, які виражають на волю АТ, не пояснюється порядок його формування, порядок усвідомлення його змісту. Отже, в корпоративних відносинах, що пов'язані із здійсненням прав і виконанням обов'язків членами органу товариства, значення має самостійна воля таких осіб, що уособлює волю АТ. Тому їх воля з виконання фактичних та юридичних дій не перевіряється на відповідність волі будь-якої третьої особи (в нашому випадку АТ), крім вказівки на те, що така діяльність має здійснюватися в інтересах товариства, добросовісно та розумно (ч. 3 ст. 92 ЦК України).

Вважаємо, що суб'єктами корпоративного конфлікту можуть вважатися ті учасники корпоративних відносин, які мають необхідний для участі в них правовий статус, є юридично пов'язаними одне з одним суб'єктив-

ними корпоративними правами й обов'язками з приводу певного об'єкта, можуть у зв'язку з цим бути визначені як уповноважена та зобов'язана особи. Отже, учасниками (сторонами) корпоративного конфлікту в рамках АТ є акціонери, саме товариство та члени його органів. Стосовно останніх наша думка ґрунтується на тому, що вони, прикриваючись загально-корпоративним інтересом товариства, мають власні інтереси, досягнення яких може порушувати (не визнавати, оспорювати) та/або створювати загрозу порушення суб'єктивних корпоративних прав та/або корпоративних інтересів акціонерів або загально-корпоративного інтересу самого АТ.

Список використаних джерел

1. *Корпоративное право: актуальные проблемы теории и практики* / Под ред. В. А. Белова. – М., 2009. – 678 с.
2. *Ломакін Д. В.* Корпоративные правоотношения: общая теория и практика ее применения в хозяйственных обществах. – М., 2008. – 511 с.
3. *Борисова В. И.* Корпорация – организационно-правовая форма корпоративных отношений // Альманах цивилистики: Вып. 1 / Под ред. Р. А. Майданика. – К., 2008. – С. 249–269.
4. *Могилевский С. Д.* Органы управления хозяйственными обществами: правовой аспект: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2001. – 48 с.
5. *Корпоративне управління* / І. Спасибо-Фатєєва, О. Кібенко, В. Борисова; За ред. І. Спасибо-Фатєєвої. – Х., 2007. – 500 с.
6. *Dine J.* Company Law / J. Dine. 4th ed. Houndmills etc : Palgrave, 2001. XLI. – 433 p.
7. *Богданов Е. В.* Правовое положение органа юридического лица // Журнал российского права. – 2001. – № 3. – С. 108–113.
8. *Davies Paul L., Gower L. C. B.* Principles of Modern Company Law. – 6th ed. – L.: Sweet&Maxwell, 1997. – 976 p.
9. *Pennington Robert R.* Company Law. – 7-th edition. – London, Dublin, Edinburgh: Butterworths Law. – 1995. – 1082 p.
10. *Степанов Д. И.* Интересы юридического лица и его участников // Вестник экономического правосудия Российской Федерации. – 2015. – № 1. – С. 29–83.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2015 р.

An attempt to consider issues related to the recognition of the members of a joint-stock company's bodies by the parties of the corporate conflict is made in the article. Two basic matters were the scope of the article: 1) recognition of the company's body as a subject of civil relations and its empowerment with civil legal personality and 2) recognition of such a body as a subject of corporate governance, which is not recognized as a subject of civil law, but acquires the status of a subject of corporate relations.

В статтє рассматриваются вопросы признания органа общества субъектом гражданских отношений и наделения его гражданской правосубъектностью, а также признания такого органа субъектом корпоративного управления, который не признается субъектом гражданского права, но приобретает статус субъекта корпоративных отношений.

